

УДК 376: 316.614

І.В. Тат'янчикова

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВАДАМИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена розгляду проблеми соціалізації в контексті педагогічної науки. Визначена сутність "відкритої" соціально-педагогічної системи, спрямованої на забезпечення соціалізації учнів, у тому числі з інтелектуальними вадами. Вказується на особливу роль сім'ї і школи як головних інститутів соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, особистість, соціально-педагогічна система, зміст соціалізації, сім'я, школа.

Статья посвящена рассмотрению проблемы социализации в контексте педагогической науки. Определена сущность "открытой" социально-педагогической системы, направленной на обеспечение социализации учеников, в том числе с интеллектуальными нарушениями. Указывается на особенную роль семьи и школы как главных институтов социализации.

Ключевые слова: социализация, личность, социально-педагогическая система, содержание социализации, семья, школа.

У сучасних умовах реформування країни, порушення традиційних для України останніх десятиріч механізмів соціального регулювання і взаємодії, внаслідок становлення ринкових відносин, відбувається

змінення поведінки людини, що провокує відповідну соціальну напругу в суспільстві. Загалом соціальне неблагополуччя (у суспільстві і сім'ї) стає причиною жорстокого і неконтрольованого поводження дорослих з дітьми, психологічних стресів, психічних захворювань, самогубств, наркоманії, алкоголізму, проституції.

Слід зазначити, що всі негативні впливи у суспільстві, перш за все, відбиваються на найбільш уразливій його частині – дітях, і передусім дітях з так званих "груп ризику", куди відносяться і діти з вадами розвитку.

Ось чому, процеси загострення соціальних відносин потребують переосмислення, аналізу і узагальнення. Необхідне термінове вироблення стратегії соціальної політики як на державному, так і регіональному рівнях. Практика свідчить, що люди часто стикаються з певними серйозними проблемами, які самотійно розв'язати не в змозі. Вони потребують ретельної уваги з боку держави, передусім допомоги кваліфікованого спеціаліста, яким є соціальний педагог. Таким чином, розв'язання соціальних проблем напряму виходить на реалізацію завдань педагогічної науки.

Педагогіка в соціальній роботі виступає стрижнем її діяльнісного компоненту, оскільки всі аспекти, які потребують уточнення і з'ясування, особливо в нових соціально-економічних умовах (відносини в групі, розвиток особистості, виховання дитини в сім'ї, питання її навчання, організації вільного часу, набуття соціального досвіду і т. ін.)

розв'язуються в основному педагогічними методами. У зв'язку з цим, педагогічні основи соціальної роботи повинні включати в себе елементи педагогічної теорії щодо принципів, змісту, методів, напрямків і засобів.

Отже, теоретична модель педагогічної діяльності потребує суттєвих змін: її складовими мають стати не лише навчання і виховання, а й соціалізація дітей, ефективність якої повинна визначатися, перш за все, змістом і характером діяльності тих інфраструктур, які взяли на себе обов'язки і відповідальність допомагати молодому поколінню ввійти у соціальну структуру життя суспільства. Це можна зробити тільки за умови функціонування соціально-педагогічної системи, яка має певний досвід, і кваліфіковані спеціалісти якої, спроможні допомогти людині у її соціальному становленні, орієнтуванні у соціальному середовищі, адекватному розв'язанні всіх негараздів. Слід зазначити, що поза системою неможливо здійснювати формування повноцінної особистості. При цьому головною особливістю соціально-педагогічної роботи є вміння спеціаліста не тільки визначати проблеми і потреби людини на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному, суспільному, але й сприяти успішному їхньому вирішуванню.

Ось чому виникла гостра необхідність в обґрунтуванні і запровадженні нових підходів до проблеми соціалізації підростаючого

покоління на основі урахування багатьох соціальних факторів, специфіки розвитку особистості на певних вікових етапах у різних сферах мікросередовища. Особливого значення набуває розгляд питань соціалізації у контексті педагогічної науки, оскільки педагогіці належить головна роль у визначенні способів, шляхів і засобів розвитку особистості, саме вона вивчає психічні механізми, які лежать в основі поведінки людини.

В сучасній психолого-педагогічній науці проблемі соціалізації в різній мірі присвячені дослідження А.Ф. Алексєєнко, І.Д. Беха, Л.І. Божович, А.Й. Капської, І.С. Кона, Г.С. Костюка, Т.В. Кравченко, Н.М. Лавриченко, М.П. Лукашевича, В.В. Москаленко, А.В. Мудрика, І.П. Рогальської, Л.Д. Столяренко, О.П. Хохліної та ін., які підкреслюють, що поняття соціалізації все більш стає педагогічною категорією, в той час як ще десятиріччя тому цим терміном оперували лише фахівці у галузі соціології та соціальної психології, а механізм становлення особистості розглядався у контексті питань виховання. Однак, у цьому зв'язку чітко простежується і інша крайність, згідно якої поняття "виховання" поступово прибирається і замінюється поняттям "соціалізація", тобто вважається, що всі проблеми особистості, у тому числі, пов'язані з її вихованням, потрібно вирішувати засобами соціалізації. Отже, всі стихійні впливи на дитину треба відносити до соціалізації, що виводить її за межі розгляду в педагогіці.

Між тим, не вважаючи на те, що проблема соціалізації привертає до себе ретельну увагу, до сих пір немає цілісного вивчення закономірностей, тенденцій соціалізації, її поступового забезпечення як в загальноосвітньому, так і в спеціальному навчальному закладі, виходячи з психологічного змісту, суті кожного з її етапів. Потребують подальшого комплексного розгляду питання: школа як соціальний інститут і фактор соціалізації; чи правомірно вважати школу одним із провідних інститутів соціалізації в сучасних умовах; які зміни відбуваються в процесі шкільної соціалізації у контексті кардинальних соціальних перетворень.

Отже, малодослідженими залишаються питання розгляду соціалізації як соціально-педагогічної практики. Не менш важливим є дослідження явищ соціального характеру в самій педагогічній системі, в педагогічному процесі як способі її існування. З цього приводу В.С. Болгаріна зауважує, що школа в цілому і її організаційні структури (класи, різного роду групи, колективи тощо) є перш за все соціальними утвореннями, а вже потім - педагогічним явищем. Однак, на думку автора, існує вузькопедагогічний підхід до середньої школи, яка розглядається як замкнена структура у власному, "педагогічному" середовищі, що призвело до формування громадської думки про школу як про місце, де учні одержують певну суму знань і вмій, але не як

інститут соціалізації особистості. Тому сам процес включення школярів в систему соціальних цінностей по суті залишається поза увагою науковців, а відтак до певної міри й практиків.

Між тим, поняття соціалізації з позиції педагогіки передусім пов'язане з поняттями, які відображають явища розвитку, формування і виховання особистості. Педагогіці належить головна роль у визначенні способів, шляхів і засобів розвитку особистості. При цьому особистість, набуття нею соціальної зрілості розглядаються у взаємодії з соціальним середовищем. Підкреслюється необхідність використання всього педагогічного потенціалу соціуму для стимулювання розвитку і реалізації індивідуальних можливостей особистості.

Педагогічне дослідження соціалізації передбачає з'ясування суспільно-педагогічних вимірів реалізації цього процесу. Н.М. Лавриченко підкреслює: "Якщо педагогічний наголос робиться на внутрішньому становленні особистості, то як провідний зміст онтогенезу постає особистісний розвиток, а соціалізація може тлумачитися як його контекст. Якщо ж предметом педагогічної уваги виявляється соціальне становлення особистості, то поняття онтогенезу і соціалізації збігаються, а внутрішній розвиток особистості постає як умова цього процесу" [4, с. 64].

Сучасна вітчизняна педагогіка акцентує увагу на діалектичному взаємозв'язку навчання і розвитку особистості: поза навчанням не може бути повноцінного розвитку особистості. Оскільки соціалізація визначається як умова становлення особистості, вона повинна розглядатися як невід'ємний елемент навчально-виховного процесу. У цьому зв'язку освіта і виховання постають як найважливіші засоби (і способи) соціалізації і визначаються метою педагогічної діяльності. Якщо розглядати двоєдиний процес соціалізації (освіта і виховання), то найбільший пріоритет слід віддати саме освіті, оскільки, виховання повинно передбачати програму знань, як це робиться і що треба робити, тобто знання є основою виховного процесу: "Те, що освіта - перша і неодмінна умова соціалізації особистості, безперечно" [2, с. 36].

Отже, в сучасних умовах, педагогічна діяльність розглядається як єдність освіти, виховання і соціалізації. Найважливішим завданням школи, а також інших навчальних закладів признається не стільки навчання, скільки формування творчої, дієвої особистості на основі її самовдосконалення і самореалізації. Соціалізація за цих умов виявляється кінцевим підсумком і водночас компонентом цієї діяльності. Реалії сучасного сьогодення змінюють раніше розставлені пріоритети, згідно новітньої реальності педагогіка освіти і виховання поступово перетворюється на педагогіку соціалізації.

Сутність процесу соціалізації, перш за все, пов'язується з метою освіти і виходить на проблему цілепокладання, яка є однією з

найважливіших у педагогічній науці, оскільки домінує погляд, згідно з яким мета освіти виходить на особистість, її формування, функціонування і становлення. Проблема співвідношення соціального й індивідуального у процесі соціалізації особливої актуальності набирає у зв'язку з утвердженням психолого-педагогічної концепції - особистісно зорієнтованого виховання (І.Д. Бех), згідно з якою весь навчально-виховний (і позанавчально-виховний) процес спрямований на соціальний розвиток особистості, пріоритетів надається її життєвому самовизначенню, самореалізації відповідно до її інтересів та суспільних вимог. Людська особистість стає основною цінністю, а соціальний розвиток визначає сутність процесу соціалізації дитини.

При цьому провідним принципом соціально-педагогічної діяльності визнається гуманізм, тобто гуманістичний ідеал - самоцінність особистості, який визначає зміст і призначення цієї діяльності. Гуманізм тісно пов'язується з вірою у потенційні можливості дитини, які повинні бути спрямовані на стимулювання її активності і від якої в кінцевому випадку напряду залежить процес соціалізації особистості.

Аналіз процесу соціалізації як педагогічного явища передбачає визначення його особливостей в межах "відкритої" соціально-педагогічної системи, сутність якої складає, як було зазначено, цілепокладання (цілі, завдання, функції), зміст, технології (засоби, форми, методи, прийоми), принципи. Особливої уваги набуває визначення педагогічних умов, які сприяють успішній соціалізації дитини в навчальному закладі. При цьому особистість на різних стадіях (етапах) соціалізації повинна передусім розглядатися як об'єкт, який здібний змінюватися під впливом спеціально створених педагогічних умов і своєї соціальної активності в результаті діяльності і поведінки (В.В. Засенко, Н.М. Лавриченко, Н.О. Макаруч, О.Р. Маллер, С.Д. Максименко, А.В. Мудрик, В.О. Сітаров). Слід зазначити, що тільки внутрішня єдність усіх аспектів соціалізуючої системи сприяє формуванню у молоді адекватної соціальної позиції, забезпечує її можливість протистояти життєвим негараздам.

У визначенні змісту соціалізації як аспекту педагогічного процесу, різні автори виділяють різні складові. Так, Н.М. Лавриченко під змістом соціалізації розуміє цілеспрямований вплив на формування суспільних орієнтацій, установок, визначень і диспозицій особистості, що відбуваються завдяки її поетапному входженню в систему суспільних відносин, діяльностей, статусів і позицій. А.Й. Капська змістовний аспект визначає тим, "що" і "які" якісні ознаки формуються у процесі соціалізації, причому зміст соціалізуючого процесу у відкритій соціально-педагогічній системі, на думку автора, не обмежується його проявом лише в окремих видах діяльності. Соціалізуючий процес у такій системі охоплює всі сфери життєдіяльності особистості: особистісну,

сімейну, трудову, неформальну.

Для здійснення соціалізуючого процесу педагог має володіти певними механізмами соціалізації, вибір яких базується на педагогічних принципах, які відбивають закономірності навчально-виховного процесу становлення особистості. Соціалізація, як педагогічне явище, бере за основу дидактичні і виховні принципи. Так, серед дидактичних принципів береться до уваги принцип систематичності і послідовності, який передбачає вплив на особистість як мікро-, так і макросередовища. Соціальне становлення ефективно тільки в умовах диференціації навчально-трудової діяльності. Не менш важливими стають принципи наочності і практичної спрямованості соціального навчання особистості. Серед виховних принципів особливого значення набуває принцип гуманізму соціально-педагогічної роботи, під яким розуміється опора на позитивні сторони особистості, оптимістичний прогноз в набутті нею соціального досвіду, і принцип колективної діяльності, що особливо важливо в роботі з дітьми з інтелектуальними вадами. Соціалізуючись, така дитина не пасивно приймає різні впливи (зокрема виховні), а поступово переходить від позиції об'єкта соціального впливу до позиції активного суб'єкта. При цьому основними інститутами соціалізації виступають родина, дошкільні установи, школа, трудові колективи тощо. Агенти і інститути соціалізації виконують дві функції, а саме: навчають дитину культурним нормам і зразкам поведінки; контролюють, наскільки глибоко і правильно засвоєні соціальні норми і ролі. При цьому цілі конкретної педагогічної ситуації повинні відображати загальні цілі, пов'язані з формуванням соціально активної особистості взагалі. Педагог і учні повинні сприймати цілі діяльності як соціально значущі, спрямовані на формування у дітей активної, свідомої і самостійної позиції і поведінки в межах даного суспільства. При визначенні проблем соціалізації і досягнення позитивних її результатів, значна увага повинна приділятися оптимальному вибору спеціальних методів організації діяльності дітей з інтелектуальними вадами. Однак, питання, пов'язані з педагогічним забезпеченням соціалізації учнів в межах спеціального навчального закладу, залишаються практично нерозробленими. Найбільш дослідженими є питання педагогічного впливу певних факторів на процес соціалізації.

Отже, найбільше впливають на процес соціалізації особистості школа і сім'я. При цьому вирішальна роль в процесі соціалізації дитини з інтелектуальними вадами відводиться школі, оскільки сім'я не виконує своєї ролі як інституту соціалізації. Слід зазначити, що головною і найважливішою метою школи є саме створення базових особистісних умов і можливостей для подальшої соціалізації учнів. Сам процес навчання, спрямований на формування особистості дитини, вже створює передумови для її соціалізації. При цьому етапи шкільної соціалізації є

хронологічно послідовними складовими цілісного і багатовимірного педагогічного процесу.

Важливим фактором, який суттєво впливає на процес соціалізації, є професійно-трудова підготовка. Слід зазначити, що ефективне відтворення трудових ресурсів є першоосною суспільної стабільності та добробуту. Ось чому трудове самовизначення і подальше працевлаштування є основою соціального зростання особистості. Ця проблема стає особливо гострою у сучасному суспільстві, в нових соціально-економічних умовах, коли зростає безробіття, особливо серед молоді, йде скорочення робочих місць і визначається непотрібною малокваліфікована праця. Все це набирає дедалі складнішого характеру в педагогічному плані, потребує здійснення цілеспрямованої професійної орієнтації молоді, що особливо стосується старшокласників з вадами розвитку.

На нашу думку, важливим напрямком забезпечення соціалізації школярів повинна стати вся навчальна і виховна робота як у школі, так і у сім'ї, така організація повсякденного життя і діяльності дітей, при якій в практичних ситуаціях, особистісно значимих для дитини, школярі отримують запас необхідних уявлень і переконань.

Отже, виходячи з точки зору педагогіки, формування соціально активної особистості в процесі її соціалізації відбувається в результаті застосування системи педагогічних ситуацій в межах загального процесу навчання і виховання, які включають в себе соціальні і суспільно значущі цілі, оптимальні форми, методи і прийоми.

Процес соціалізації дітей може відбуватися в різних педагогічних формах: індивідуальній, груповій, фронтальній – залежно від цілей і сутності роботи. Всі ці форми (одні менше, інші – більше) мають місце на кожному з етапів соціалізації. Так, на стадії адаптації, особливо в переддошкільному і дошкільному віці, першочергове значення набувають групові (колективні) форми соціального освоєння навколишнього світу. На стадії індивідуалізації більше проявляється індивідуальна форма, що і зрозуміло, оскільки в основі лежить бажання підлітка виділити себе серед інших, а також "неприйняття" і критика суспільних норм, сприйняття їх через призму свого "Я". На етапі інтеграції головними формами педагогічного процесу стають групова (колективна), причому в більшому ступені, ніж на етапі адаптації. Це також зрозуміло, оскільки юнак активно починає співпрацювати з певною групою, пропонує себе з усвідомленими якостями і з надією, що ці його можливості будуть гідно оцінені. Ось чому індивідуальна форма педагогічного впливу також залишається головною. На трудовій стадії відбувається певна рівновага: індивідуальна, групова і фронтальна форми педагогічного впливу стають однаково значущими як в засвоєнні особистістю соціального досвіду, так і в його відтворенні на основі

прояву своєї індивідуальності.

Соціалізація людини, як було зазначено, відбувається передусім через її діяльність. Одні види діяльності є головними на певній стадії і мають більше значення для подальшого розвитку особистості в процесі соціалізації, інші – менше. Важливим етапом формування дитини в процесі її адаптації є ігрова діяльність, гра, яка є соціальною за своїм походженням і соціальна за своїм змістом. На межі раннього дитинства відбувається перехід дитини до власне предметних дій, тобто оволодіння суспільно значущими способами дій з предметами. В дошкільному віці головною діяльністю стає гра в її найбільш розгорнутій формі – рольова гра. Завдяки особливим ігровим прийомам, дитина моделює соціальні відносини між людьми. При цьому рольова гра виступає як діяльність, в якій відбувається орієнтація дитини в сенсі діяльності людини взагалі, що спонукає її до суспільно значущої діяльності, знаходження свого місця в "мікросоціумі" і підготовляє до шкільного навчання.

Для розумового розвитку дітей шкільного віку, подальшої їх соціалізації основного значення набуває навчання, яке стає головною діяльністю в цей період. Слід окремо зазначити, що саме через навчання будується вся система відносин дитини з оточуючою дійсністю і людьми, а також особистісне спілкування в сім'ї. Ось чому навчання, педагогічні прийоми впливу на учнів набувають особливої уваги на даному етапі в процесі їхньої соціалізації. Це в першу чергу стосується школярів з вадами розвитку, оскільки від їх перебування в навчальному закладі, від застосування дійової корекційно-виховної роботи, спеціальної системи впливу на учнів залежить, яким чином вони пристосуються до умов оточуючої дійсності, соціального середовища, відповідно до своїх особливостей. Тільки педагогічний колектив спеціального навчального закладу, "озброєний" новітніми технологіями, виваженими методами і прийомами з урахуванням сучасних вимог і потреб суспільства може професійно підтримувати учня, його індивідуальний стиль діяльності чи навпаки – переборювати, якщо він буде негативним. Між тим, розвиток індивідуальності в учнів дозволить вирішити дуже важливе завдання – подолати ті вкрай негативні прояви оточуючої їх дійсності (діяльності, в якій вони задіяні, соціальної групи, в якій вони перебувають), які заважають дитині реалізувати в процесі соціалізації існуючі можливості та досягти відносно високих показників її ефективності. При цьому особливе значення має цілеспрямований добір змісту навчання та використання його корекційних можливостей.

Отже, в залежності від діяльності, яка є головною в певному віці і на певній стадії соціалізації, добираються відповідні засоби, методи, прийоми, організаційні форми педагогічного впливу, які сприятимуть успішній соціалізації учнів.

Соціалізація здійснюється за допомогою широкого набору засобів,

специфічних для конкретного суспільства, соціального прошарку, віку людини. До них можна зарахувати, наприклад, способи вигодування дитини і догляду за нею; методи заохочення і покарання в родині, у групах однолітків, у навчальних і професійних групах; різноманітні види і типи відносин в основних сферах життєдіяльності людини (спілкування, гра, спорт) та ін. Що стосується методів, то основні три групи (словесні, наочні, практичні) можуть бути використані в процесі соціалізації на кожному з основних етапів, все залежить від мети навчання (впливу на особистість) і від того конкретного змісту діяльності педагога і учня, в якому вона реалізується. Особливого значення набуває проблемне навчання як засіб формування соціально активної особистості в процесі соціалізації.

Отже, використання методів і прийомів тільки тоді буде ефективним, якщо вони будуть спрямовані на соціальний зміст діяльності. Ось чому особливої актуальності набуває питання перебудови змістовної частини навчання і реальної діяльності учнів, завдяки яким в них з'явиться інтерес до сучасного життя і праці, а також виникне розуміння необхідності цього процесу як для майбутнього, так і теперішнього життя.

При цьому основні питання проблеми соціалізації дитини в контексті педагогічної практики залишаються недостатньо розробленими. Особливо це стосується основних шляхів, змісту і способів забезпечення соціалізації на різних її етапах, педагогічних засобів соціального становлення особистості. Напрацювання педагогічної соціології, що ґрунтуються як на теоретичних, так і на конкретних дослідженнях, свідчать про необхідність створення сучасної теорії та соціально-педагогічних технологій соціалізації школярів. Зокрема, виявлено, що продовжує домінувати звужений підхід, який розглядає соціалізацію лише як формування соціальних знань, певних умінь, підготовку до трудової діяльності. Відповідальність за соціалізацію дітей мають розділити всі, хто має до цього безпосереднє відношення і входить в соціально-педагогічну систему кожної школи, тобто потрібний соціально-педагогічний підхід до виховання.

Отже, вивчення проблеми дозволяє зробити наступні **висновки**:

- на сучасному етапі розгляд проблеми соціалізації відбувається у контексті педагогічної науки. При цьому педагогічна діяльність розглядається як єдність освіти, виховання і соціалізації;
- соціалізація як педагогічне явище, бере за основу розвиток і становлення особистості;
- забезпечення соціалізації дитини здійснюється в межах "відкритої" соціально-педагогічної системи, сутність якої складає цілепокладання (цілі, завдання, функції), зміст, технології (засоби, форми, методи,

прийоми);

- найбільше впливають на процес соціалізації дитини школа і сім'я.

Список використаних джерел

1. Войтко В.І. Методологічні проблеми соціалізації молоді. – К.: Наукова думка, 1976. – 143 с.

2. Головатый Н.Ф. Социология молодежи: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.

3. Долинний Ю.О. Проблема соціалізації дітей з особливостями психофізичного розвитку в сучасній педагогічній літературі // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. - №2. – С. 53-58.

4. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: Європейські абриси. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. - 444с.

The article is dedicated the problem of socialization in the context of teaching science. The essence of "open" social-pedagogical system aimed at ensuring the socialization of pupils, including those with intellectual disabilities. Indicated on the special role of family and school as the main institutions of socialization.

Keywords: socialization, personality, social-pedagogical system, the content of socialization, family, school.